

PRVI DEO

UVOD:

ŠTA JE NEOPHODNO ZNATI

Svi znamo priču o čoveku koji, po mraku, usredsređeno puži oko ulične bandere. Kada naiđe policajac koji ga pita šta to radi, on odgovara da traži ključeve. »Tu si ih izgubio?«, pita policajac. »Ne«, odgovara čovek, »ali ovde je svetlo.« Ova otrcana mudrolija o uzaludnosti u poslednje vreme dobija potpuno novo značenje – koristi se kao metafora za sve enigmatičnije tehnologije koje koristimo.

Među izučavaocima društvenih nauka postoji plemenita tradicija nastojanja da se objasni način na koji funkcioniše moć: ko dobija šta, kada, gde i zašto.¹ Naš svakodnevni život tema je knjiga poput *The Achieving Society* [Društvo uspeha], *The Winner-Take-All Society* [Društvo pobednika], *The Good Society* [Dobro društvo] i *The Decent Society* [Pristojno društvo]. U svojim najboljim delovima, ove knjige govore i o tome zašto su istraživanja našeg svakodnevnog života važna.²

Međutim, poduhvati poput ovih vrede onoliko koliko i informacije koje su im na raspolaganju. Ne možemo razumeti, pa ni istraživati, teme o kojima se ništa ne zna. Epistemolozi amateri imaju mnogo naziva za ovaj problem. »Ne-

poznate nepoznanice«, »crni labudovi«, ili »duboke tajne«, predstavljaju popularne izraze za brojne oblasti društvene praznine.³ Sve značajnije postaje čak i polje »agnostologije«, koja se bavi proučavanjem »strukturalne proizvodnje neznanja, njegovih različitih uzroka i oblika, bilo da je ono izazvano nemarom, zaboravnošću, kratkovidošću, zatiranjem, tajnošću ili supresijom.«⁴

Procepi u znanju, tobožnji i stvarni, imaju veoma moćne implikacije, isto kao i različiti načini na koje se upotrebljavaju. Alen Grinspen, nekada najmoćniji centralni bankar u svetu, tvrdio je da današnja tržišta pokreće »nepopravljivo mračna« verzija »nevidljive ruke« Adama Smita [Adam Smith], i da niko (uključujući i regulatore) nikada neće uspeti da vidi »više od tračka unutrašnjeg funkcionisanja čak i najjednostavnijih modernih finansijskih sistema«. Ukoliko je to tačno, libertarijanska politika deluje kao jedina razumna reakcija. Fridrih fon Hajek, istaknuti teoretičar *laissez-faire* politike, nazvao je »problem znanja« nepremostivom barijerom za intervencije benevolentne države u oblasti ekonomije.⁵

Ali šta ako »problem znanja« nije inherentna karakteristika tržišta već ga određeni biznisi namerno podstiču? Šta ako finansijeri svoje poslovanje namerno čine netransparentnim, upravo da bi izbegli regulaciju ili uneli pometnju u nju? To bi dosta promenilo shvatanje suštine deregulacije.

Izazov koji predstavlja »problem znanja« samo je jedan od primera opšte istine: ono što znamo i ono što ne znamo o društvenom svetu (za razliku od prirodnog), nije inheretno njegovoj prirodi, već je i samo funkcija društvenih konstrukata. Mnogo stvari koje možemo saznati o kompanijama, državnoj upravi, pa čak i jedni o drugima, uređene su zakonima. Zakoni o zaštiti privatnosti, o čuvanju poslovnih tajni, tzv. zakon o slobodi informisanja – svi oni ograničavaju istraživanje. Zbog njihovih propisa određene istrage se otpisuju i pre nego što bi uopšte mogle da se započnu. Treba da se zapitamo: u čiju korist?

Neki od tih zakona su od presudne važnosti za uređeno društvo. Niko ne želi da živi u svetu u kome poslodavac

može da snima odlaske zaposlenih u toalet. Ali zakoni o informacijama štite i daleko više od lične privatnosti. Oni, na primer, dozvoljavaju farmaceutskim kompanijama da opasnosti novog leka sakriju iza paravana poslovne tajne, ili bankama da poreske obaveze sakriju iza fiktivnih kompanija [engl. *shell corporations*]. Ovakve mogućnosti previše su dragocene da bi ih se kompanije tako lako odrekle.

Čak i naše političke i pravne sisteme, prostore zajedničkog života, koji bi trebalo da budu najotvoreniji i najtransparentiji, sve više kolonizuje logika tajnosti. Izvršna vlast sve snažnije lobira u korist donošenja i sprovođenja »zakona tajnosti« u svom vođenju »rata protiv terorizma«, a glasači se sukobljavaju u izbornoj areni koja je preplavljena »mračnim novcem« – dolarima čiji će donatori, kao i uticaj, biti otkriveni tek nakon izbora, ako uopšte i budu otkriveni.⁶

Međutim, dok moćni biznisi, finansijske institucije, i državne agencije kriju svoje postupke iza ugovora o poverljivosti informacija, »vlasničkih metoda« i »začepljivanja usta«⁷, naši životi sve više postaju otvorene knjige. Sve što radimo na internetu se beleži; jedino je pitanje kome će ti podaci biti dostupni, i koliko dugo. Softver za anonimnost nas može zaštititi na kratko, ali ko zna da li je i sâm pokušaj da se sakrijemo ultimativni znak upozorenja za nadležne organe, koji su uvek na oprezu? Nadzorne kamere, brokeri podacima, senzorne mreže i »superkolačići«, beleže koliko brzo vozimo, koje tablete uzimamo, koje knjige čitamo, koje sajtove posećujemo. Zakon, koji tako agresivno štiti tajnost ekonomsko-trgovinskog sveta, postaje sve tiši kada se radi o privatnosti pojedinaca.

Upravo taj disbalans predstavlja fokus ove knjige. Kako je tajnost postala toliko važna raznim privrednim sektorima, od Vol strita do Silicijumske doline? Kakve su društvene implikacije nevidljivih praksi koje sakrivaju način na koji se ljudi i biznisi etiketiraju i tretiraju? Kako se zakon može upotrebiti za postizanje najbolje moguće ravnoteže između privatnosti i otvorenosti? Davanje odgovora na ova pitanja predstavlja raskrčavanje puta ka razumljivijem društvenom poretku.

Ali, pre svega, moramo u potpunosti razumeti problem. Izraz »crna kutija« korisna je metafora za ovo, s obzirom na njegovo dvostruko značenje. Može se odnositi na uređaj za snimanje, poput sistema za nadgledanje i prikupljanje podataka u avionima, vozovima i automobilima. Ali može se odnositi i na sistem koji funkcioniše na misteriozan način; možemo posmatrati i input i output crne kutije, ali ne možemo znati kako od jednog nastaje drugo. S oba ova značenja susrećemo se svakog dana: sve pomnije nas prate i razne kompanije, i država, dok mi nemamo predstavu o tome koliko daleko većina tih informacija može da stigne, kako se one upotrebljavaju, niti koje su njihove posledice.⁸

Moć tajnovitosti

Znanje je moć. Detaljno nadgledanje drugih, kakvom nismo i sami podvrgnuti, jeste jedan od najznačajnijih oblika moći.⁹ Firme traže najintimnije detalje iz života potencijalnih klijenata i zaposlenih, ali regulatorima daju minimum informacija o sopstvenim statistikama i procedurama.¹⁰ Internet kompanije prikupljaju sve više podataka o svojim korisnicima, ali se suprotstavljaju propisima koji bi tim istim korisnicima omogućili da ostvare izvesnu kontrolu nad digitalnim dosijeima koje kompanije prave o svakome od njih.

Kako tehnologija napreduje, pritisak tržišta povećava uloge u igri podataka. Kamere za video-nadzor su svake godine sve jeftinije, a na sve više mesta ugrađuju se senzori.¹¹ Mobilni telefoni prate naše kretanje; programi beleže šta ukucavamo na tastaturi. Novi hardver i novi softver streme ka stvaranju »kvantifikovanih verzija« svakoga od nas, svidele se to nama ili ne.¹² Informacije koje se na taj način dobijaju – ogromne količine podataka koji su do nedavno ostajali nezabeleženi – unose se u baze podataka i sklapaju u najdetaljnije i najkonkretnije profile koji su do sada viđeni.

Ali sa kojim ciljem, i čijim? Žrtvovanje lične privatnosti bi možda imalo smisla kada bi bilo praćeno bar približnim nivoom transparentnosti korporacija i države. Ali

uglavnom nije. Agencije za kreditni rejting, pretraživači, velike banke, i Agencija za bezbednost saobraćaja, prikupljaju podatke o nama i pretvaraju ih u skorove, rejtinge, proračune rizika i liste za posmatranje – sa posledicama koje su od vitalne važnosti za nas. Međutim, vlasnički algoritmi koji obavljaju taj posao uživaju imunitet od skoro svakog oblika kontrole, osim u retkim prilikama kada neki uzbunji-vač pokrene sudski spor ili obelodani informacije.

Ponekad je tajnovitost opravdana. Ne želimo da teroristi budu u stanju da izmaknu agentima Sekretarijata za unutrašnju bezbednost, jer mogu da saznaju šta sve tačno Sekretarijat prati.¹³ Ali kada svaki naš potez nadgledaju entiteti čije su procedure i osoblje oslobođeni čak i približno sličnog tretmana, obećanja o demokratiji i slobodnim tržištima zvuče isprazno. Tajnovitost se približava kritičnoj tački, a mi smo, kada su krucijalne odluke u pitanju, u potpunom mraku. Potrebna nam je veća otvorenost, i to pod hitno.

Reputacija, pretraga, finansije

U središtu informacione ekonomije nalaze se internet i finansijske kompanije koje prikupljaju ogromne količine digitalnih podataka, a zajedno sa njima i intimne detalje o životima svojih korisnika – svih nas. Ta saznanja koriste za donošenje važnih odluka o nama, ali i za vršenje uticaja na odluke koje donosimo mi sami. A šta mi znamo o njima? Loš kreditni skor podnosioca zahteva za izdavanje kredita može koštati i nekoliko stotina hiljada dolara, a on nikada neće moći da razume kako se taj skor tačno izračunava. Firme koje se bave prediktivnom analitikom mogu nekoga da ocene kao »skupog« ili »nepouzdanog« radnika, a da ta osoba nikada ne bude obavestena o takvoj odluci.

Situacije u kojima kompanije utiču na naše odluke možda su čak i benigne. Automatizovane preporuke na sajtovim Amazon ili Jutjub oponašaju bliskost, diskretno nudeći ono što misle da bi nam se dopalo. Ali nemojmo zanemariti značaj onog »možda«. Teško je rastumačiti ekonomske, političke i kulturne planove koji se nalaze u pozadini

njihovih predloga. Oni su se, kao posrednici, specijalizovali za česte promene alijansi; ponekad će zastupati interese korisnika a ponekad dobavljača – sve u cilju orkestriranja on-lajn sveta koji će maksimizovati njihov profit.

Finansijske institucije imaju direktnu moć nad nama, jer određuju uslove za kredite i dugove. Ali i one svoje najvažnije poslove obavijaju neprobojnim slojevima kompleksnosti. Kada su 2008. godine tajna dešavanja u svetu novca izazvala krizu poverenja, krizu koja je bankarski sistem dovela na rub kolapsa, Sistem federalnih rezervi intervenisao je kako bi stabilizovao situaciju – ali najbitnije uslove tih intervencija nije otkrio. Novinari su ogromne razmere tih intervencija otkrili tek krajem 2011. godine.¹⁴ To je bilo dosta vremena nakon što su presudni zakoni finansijske reforme već prošli kroz proces debate, i nakon što su prihvaćeni – bez informisanog inputa biračkog tela – da bi onda bili razvodnjeni od strane tih istih korporativnih divova koje je Sistem federalnih rezervi morao da spašava.

Reputacija. Pretraga. Finansijske. Ovo su oblasti naših života u kojima veliki podaci predstavljaju najveću pretnju. Međutim, previše često se ta pretnja nadvija neprimetno, podrivajući otvorenost našeg društva i pravednost naših tržišta. Pogledajmo samo neka od spornih pitanja koja nam donose nove tehnologije rangiranja i evaluacije:

Da li bi kompanija koja izdaje kreditne kartice trebalo da ima pravo da podigne kamatnu stopu nekom paru zbog toga što su krenuli na bračno savetovanje? Ako je odgovor potvrđan, da li bi korisnici platnih kartica to trebalo da znaju?

Da li bi Gugl, Epl, Tviter ili Fejsbuk smeli da izostave određene sajtove ili knjige, čak i kada je njihov sadržaj sasvim legalan? Da li bi, u tom slučaju, trebalo to da nam kažu?

Da li bi Federalnim rezervama trebalo da bude dozvoljeno da štampaju nepoznate sume novca da bi spašavale banke od sopstvenog skandaloznog ponašanja? Ako je tako, kako i kada bi građani trebalo da saznaju šta se dešava?

Da li bi stotine hiljada američkih građana koji se nalaze na tajnim »listama za posmatranje« trebalo da budu obavješteni o tome, i da li bi trebalo da im se pruži prilika da skinu mrlju sa svog imena?

Vodeće firme Vol strita i Silicijumske doline nisu usamljeni slučajevi, kada je u pitanju tajnovitost poslovnih aktivnosti, ali ću se prvenstveno fokusirati na njih zbog jedinstvenih uloga koje imaju u društvu. Iako zaslužan za »manje od 10% dodatne vrednosti« u okviru ekonomije SAD, tokom četvrtog kvartala 2010. godine, finansijski sektor je uzeo 29% (57.7 milijardi američkih dolara) profita.¹⁵ Firme Silicijumske doline su takođe izuzetno profitabilne i moćne.¹⁶ Ono što finansijske firme rade sa novcem, vodeće internet firme rade sa pažnjom. One je usmeravaju ka određenim idejama, dobrima i uslugama, a odvlače je od nekih drugih. One organizuju svet za nas, a mi smo tu informacijama uslovljenu udobnost dočekali raširenih ruku. Ali moramo biti iskreni povodom toga koja je njena cena.

Tajnost i kompleksnost

Dekonstruisanje crnih kutija velikih podataka nije lako. Čak i kada su voljni da svoje metode otkriju publici, ustrojstvo savremenih internet i bankarskih sektora predstavlja tešku prepreku za razumevanje tih metoda. Zaključci do kojih dolaze – o produktivnosti zaposlenih, relevantnosti veb-sajtova, ili privlačnosti investicija – određeni su kompleksnim formulama koje osmišljavaju legije inženjera i štite falange advokata.

U ovoj knjizi ćemo istražiti tri ključne strategije koje sprečavaju otvaranje crnih kutija: »pravu« tajnost, zakonsku tajnost i obfuskaciju. *Prava tajnost* predstavlja postavljanje barijere između skrivenog sadržaja i njemu neautorizovanog pristupa. Pravu tajnost koristimo svakodnevno kada zaključavamo vrata ili zaštićujemo svoj imejl lozinkom. *Zakonska tajnost* obavezuje one kojima su određene informacije poverene na čuvanje; autoritet zakona i pravilnik o radu obave-

zuju bankarskog službenika da stanja na računima korisnika ne otkriva svojim drugarima.¹⁷ *Obfuskcija* podrazumeva namerne pokušaje skrivanja kada je tajnost kompromitovana. Na primer, neka firma bi na određeni zahtev za infomacijama mogla da odgovori isporučivanjem 30 miliona stranica dokumenata, dovodeći na taj način istražitelja u situaciju da mora da traži iglu u plastu sena.¹⁸ Krajnji rezultat oba tipa tajnosti i obfuskcije jeste *opacitet*, termin koji sam odabrao za označavanje svih slučajeva otklonjive nerazumljivosti.¹⁹

Detaljni prospekti investicija, na primer, mogu sadržati desetine, pa i stotine stranica. Oni mogu upućivati i na druge dokumente, a ti na neke treće. Mogu postojati i protivrečnosti između različitih dokumenata koje originalni izvor navodi.²⁰ Svako ko pokuša da zaista razume datu investiciju verovatno će morati da prođe kroz hiljade stranica komplikovanog pravnog jezika – čiji pojedini delovi mogu biti prilično obfuskatorni. Isto važi i za računovodstvene izveštaje. Kada su se profesor prava Frenk Partnoj i dobitnik Pulicerove nagrade, novinar Džesi Ajzinger, udružili da istraže »unutrašnjost američkih banaka«, početkom 2013. godine, bili su zaprepašćeni otpornošću opaciteta. Oni su banke opisali kao »crne kutije«, koje verovatno još uvek kriju ogromne rizike – rizike koji bi mogli da izazovu novi ekonomski krah.«²¹ Nekoliko citata iz njihovog članka nam govori da je američki bankarski sistem, pet godina nakon krize, i dalje van kontrole:

- Danas ne postoji nijedna velika finansijska institucija čiji finansijski izveštaji pružaju značajne nagoveštaje« o njenim rizicima, rekao je jedan menadžer hedž-fonda.
- Nakon rada u Odboru za standarde finansijskog računovodstva, Don Jang [Don Young] je izjavio: »Više ne verujem bankarskom računovodstvu.«
- Još jedan član ovog odbora, upitan da li veruje bankarskom računovodstvu, odgovorio je: »Apsolutno ne.«²²

Ovi citati izneti su pet godina nakon finansijske krize i tri godine nakon donošenja zakona Dod-Frank, gigantske za-